

Наукове пізнання таємниці того, яким чином дитина вчиться говорити, цікавило і хвилювало людей ще з часів античності. Розумові здібності дитини в багатьох аспектах обмежені, проте вона оволодіває складною структурою рідної мови всього за які-небудь три-чотири роки. Це доводить той факт, що дитина швидко стає повноправним членом своєї мовної спільноти, здатним утворювати і розуміти мовою, якою вона оволодіває, велику кількість нових для неї, але не менш значущих речень.

На сьогодні дитяче мовлення вивчають різні науки. Найчастіше воно стає об'єктом дослідження психології, психолінгвістики і лінгвістики. Психологи вивчають дитяче мовлення як феномен, пов'язаний із психікою людини (П.П. Блонський, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн та інші вчені). Підвищена заінтересованість психолінгвістів мовленням дитини зумовлюється тим, що дитяче мовлення – надзвичайно корисний і зручний матеріал для вивчення мови і мовлення взагалі. Лінгвістичне ж дослідження мовлення дитини більше уваги приділяє мовленню як лінгвістичному феномену, не розв'язуючи при цьому питань, пов'язаних із мовленнєвим розвитком дитини, механізмами оволодіння мовою (О.М. Гвоздев, Н.А. Рибников, С.Н. Цейтлін і багато інших).

Незважаючи на таку велику кількість робіт, присвячених вивченню дитячого мовлення багато, в його природі досі ще залишається не дослідженим. Одним із таких слабо вивчених аспектів ми вважаємо діалектологічний. На діалектному рівні дитяче мовлення практично не вивчалось. Із-поміж його дослідників можна назвати таких відомих мовознавців, як Л.А. Булаховський, В.С. Ващенко, О.Л. Погодін, В.К. Чернецький і майже нікого більше. Зважаючи на такий стан речей, ми й наважилися заповнити цю прогалину.

Метою даної статті є вивчення психо-лінгво-вікових особливостей дитячого мовлення загалом і мовлення дітей Слобожанщини зокрема. Дослідження виконане на основі фактичного матеріалу, зібраного в селах Харківської області (матеріалу розмов, принагідних записів). Фактичний матеріал зібраний за власним питальником, який містить і сотню позицій Програми Й.О. Дзендзе-

лівського (розділ „Дитячий лексикон”), що дає підстави до певних узагальнень.

На виникнення перших концепцій дитячого розвитку вплинула теорія

Ч. Дарвіна, який уперше висунув ідею про те, що еволюція підлягає певним законам. А першою теоретичною концепцією психічного розвитку була так названа теорія рекапітуляції, згідно з якою, „дитина в своєму розвитку коротко повторює розвиток людського роду” [5:51]. Протягом короткого часу ця теорія набула значного поширення, але потім викликала критику в багатьох психологів як обмежена і наївна, хоча треба зазначити, що вона була першою спробою виявити зв'язок між історичним та індивідуальним і дала поштовх до подальшого вивчення розвитку дитячої психології.

Другою після концепції рекапітуляції з'являється біхевіористська теорія, біля витоків якої були американські психологи Е. Газрі, Б. Скіннер, Дж. Уотсон та інші. Вона виникла під впливом учення І.П. Павлова про закономірності діяльності вищої нервової системи і утворення умовних рефлексів. Біхевіористи „ототожнювали розвиток із учінням” [5:52]. Ця теорія також була розкритикована представниками гуманістично спрямованих учених як така, що надто механістично трактує поведінку людини.

Дискусія психологів про те, що ж визначає процес дитячого розвитку – спадковість чи оточення, – зумовила появу ще однієї концепції – теорії конвергенції цих двох факторів. „Психічний розвиток, зауважує В. Штерн, – це не просто вияв уроджених властивостей і не просто сприймання зовнішніх впливів. Це – результат конвергенції внутрішніх задатків із зовнішніми умовами життя” [5:53].

Теорія конвергенції – найпоширеніша концепція сучасної психології. Її представники стверджують, що в процесі психічного розвитку є так названі сензитивні (найсприятливіші) періоди розвитку певної психічної функції. Наприклад, для розвитку мовлення сензитивним є період 1–3 роки.

„Рідною традиційно вважається мова, яка засвоюється в ранньому дитинстві від батьків, дорослих, які є носіями цієї мови, тобто через наслідування мови дорослих (а отже, через копіювання, механічне відтворюван-

ня?)” [2:17]. У зв’язку з цим тривалий час досить поширеною була думка про те, що в основі оволодіння мовою лежить імітативний принцип: дитина просто чує слова і потім, повторюючи їх, відтворює. Така точка зору ніяк не пояснювала факту творення дитиною нових висловлювань і була зумовлена рівнем розвитку психології та інших наук про людину на той час, коли вони з’явилися.

Першим завданням, яке поставила перед собою психолінгвістика розвитку, стала експериментальна перевірка імітативного принципу оволодіння мовою. Ситуація, що поставила внаслідок психолінгвістичних експериментів, виглядала інакше: дитина сама створює мову, швидше, за висловом Є.І. Негневицької, „навіть декілька моделей мови, котрі потім модифікує, відкидає в ході свого розвитку. Діяльність дитини з мовою – це не процес імітації готового, споживання його, а, перш за все, процес творчого пізнання, активного пошуку зв’язків, закономірностей, правил, за якими дитина могла б будувати нові висловлювання” [10:17].

Отже, аналізуючи найважливіші дослідження, присвячені вивченню теорій щодо виникнення мовлення дитини, ми дійшли висновку, що на сьогодні існують два різні підходи до виникнення дитячого мовлення: теорія нативістів і теорія емпіристів. Відповідно до однієї з них, дитина вже народжується з мовленнєвими здатностями. Друга ж група дослідників вважає, що дитина сприймає та імітує мову середовища. Але повторення це не механічне, а пов’язане з певним відбором слів, форм, конструкцій.

Ще однією з поширених і відомих теорій походження мови (мовлення) загалом і дитячої зокрема є австралійська так звана теорія „вай-вай”, що в перекладі з англійської звучить як теорія „гав-гав”. За цією теорією, – зауважує К. Герасимчук, – „першими словами людини були ті, що вона запозичила в звірів і птахів” [6:46]. Первісна людина переймала деякі окличні звуки, трансформувавши їх згодом у слова. Особливо багате на звуконаслідування дитяче мовлення (*му-му* – корова, *аў-аў* – собака, *топ-топ* – ходити).

Звичайно, пояснити походження дитячого мовлення однією з цих теорій не можна; певною мірою справедливою є і та, й друга, тому в дослідженні особливостей засвоєння мовлення дитиною треба зважати на роль обох факторів у цьому процесі – і наслідування-відтворювання, як такого, і творчих здібностей дитини. Так формується будь-яка дитяча комунікативна система, у тім числі й діалектна.

Дослідивши підґрунтя, на якому виникає і розвивається дитяче мовлення, доцільно зупинитися на розгляді не менш важливого питання: як дитина оволодіває мовленням і чи є в цьому процесі якісь загальні, властиві кожній дитині, у тому числі й тій, яка зростає в умовах діалектного середовища, закономірності.

У розв’язанні даної проблеми можна виділити два різні підходи, кожен із яких має свої аргументи. Згідно з одним із них, „оволодіння мовленням – основа всього пізнавального і особистісного розвитку дитини” [10:32]. Представники ж другої, альтернативної позиції стверджують, що „пізнавальний розвиток дитини відбувається фактично незалежно від засвоєння нею мови, а мовленнєвий розвиток, як такий, іде за інтелектуальним, визначаючи його, а не навпаки. Мова, згідно з цією гіпотезою, – один із багатьох факторів, які впливають на психічний розвиток дитини” [10:32].

Увесь процес дитячого розвитку в цілому можна поділити на три етапи: дошкільне дитинство (від народження до 6–7 років); молодший шкільний вік (від 6–7 до 10–11 років); середній і старший шкільний вік (від 10–11 до 16–17 років). Нас передусім цікавить етап дошкільного дитинства, коли відбувається становлення дитячого мовлення, у тому числі й діалектного, і найяскравіше виявляються лексичні, семантичні, фонетичні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні особливості мовлення дитини, які значно відрізняють його від мовлення дорослих. Він поділяється на такі періоди:

1) немовлячий (від народження до 1 року); 2) раннє дитинство (від 1 до 3 років); 3) молодший і середній дошкільний вік (від 3 до 4–5 років); 4) старший дошкільний вік (від 4–5 до 6–7 років). У свою чергу, кожен із цих вікових періодів має свої особливості і межі.

Процес становлення в дітей першої функції мовлення, тобто оволодіння мовленням як засобом спілкування, протягом перших шести років життя (від народження і до вступу до школи) проходить три основних етапи: 1) *до-вербальний* – дитина ще не розуміє мовлення дорослих і сама не вміє говорити, але тут поступово складаються умови, які забезпечують оволодіння мовленням у майбутньому; 2) *етап виникнення мовлення* – перехід від повної відсутності мовлення до його виникнення; дитина починає розуміти найпростіші висловлювання дорослих і вимовляє свої перші активні слова; 3) *етап розвитку мовленнєвого спілкування* – дитина оволоді-

ває мовленням досконало й усебічно застосовує його при спілкуванні з дорослими.

Отже, мовлення дитини, в його звичайному розумінні, починається з першого слова. При цьому воно може бути виголошене: 1) за певної ситуації; 2) несподівано, як наслідування дорослих; або 3) в його виголошенні можна простежити момент розуміння.

Деякі автори, які вивчають початкові етапи розвитку дитячого мовлення, схильні вважати мовлення дитини в цей період „проявом справжньої неочікуваності дитячого розвитку, який за нормальних умов не встигає достатньо розгорнутися, бо витісняється мовленням дорослих” [13:53]. Цю думку значно розвинув В. Еліасберг, який дав цьому етапу мовленнєвого розвитку особливу назву – автономне дитяче мовлення, підкреслюючи самою назвою несподіваний, незалежний від спілкування з дорослими характер. Існують й інші назви мовлення дитини цього періоду: „мале мовлення”

(О. Есперсен), „мова нянь” (В. Вундт), ситуативне мовлення (В. Колгоцький, І. Кулагіна).

Із появою перших слів починається новий етап у психічному розвитку дитини. Ідеться про період раннього дитинства (2–3 рік життя). Це період швидкого розвитку мовлення в дітей. Автономна мова дитини в перші місяці другого року життя трансформується і зникає. Незвичні і звучанням, і змістом слова поступаються місцем словам із мовлення дорослих.

У ранньому віці швидко зростає пасивний і активний словник; удосконалюється вимова слів. За даними Г.Л. Розенгардт-Пупко, у віці 1 року і 6 міс. у дітей налічується до 40 слів, в 1 рік 8 міс. – 100 слів, в 1 рік 9 міс. – 175 слів, у 2 роки – до 300 слів. У три роки словник дитини налічує 1200–1500 слів. Основна частина активного словника дитини в цьому віці – іменники (до 60%), дієслова (25–27%) і прикметники (близько 10–12%).

Таким чином, на третьому році життя дитина практично оволодіває основними синтаксичними конструкціями, морфологічними формами, системою звуків рідної мови, хоча подекуди виникають проблеми, пов’язані з вимовлянням деяких звуків: шиплячих, свистячих, сонорних [р] і [л].

Не менш важливим для дитячого розвитку є наступний період – дошкільне дитинство, етап, коли, в основному, завершується тривалий і складний процес оволодіння мовою. До семи років мова стає засобом спілкування і мислення дитини, а також предметом свідомого вивчення. На думку психологів, „мова для дитини стає рідною” [5:97].

Можна виділити такі найістотніші здобутки цього періоду: 1) розвивається звуковий бік мовлення; 2) інтенсивно зростає словниковий склад мови. Згідно зі В. Штерном, у 1,5 року дитина активно використовує близько 100 слів, у 3 роки – 1000–1100, у 6 років – 2500–3000 слів; 3) розвивається граматичний склад мови: діти засвоюють тонкі закономірності морфологічного (побудова слова) і синтаксичного (побудова фрази) порядку.

Отже, за дошкільний період дитина практично оволодіває мовленням. У цей час у неї відбувається усвідомлення і засвоєння законів, за якими діє такий складний живий механізм, як мова. Так формується будь-яка дитяча комунікативна система, у тім числі й діалектна.

Аналіз відомих підходів до виникнення дитячого мовлення і вивчення основних етапів його становлення дозволяє зробити такі висновки:

1. На сьогодні в більшості робіт превалюють два основні напрямки щодо виникнення дитячого мовлення. Перший шукає причину того, що дитина навчається говорити, у творчості самої дитини, яка створює мову для, перш за все, пояснення всіх своїх потреб матері. Другий напрямок ґрунтується на твердженні, що дитя запозичує свою мову з навколишнього середовища. На нашу думку, у дослідженні особливостей засвоєння мовлення дитиною треба зважати на роль обох факторів у цьому процесі – і наслідування, як такого, і творчих здібностей дитини.

2. Таким чином, визначальними чинниками психічного розвитку дитини виступають спадковість і оточення. Результат конвергенції внутрішніх задатків із зовнішніми умовами життя – основа розвитку всіх психічних функцій людини, у тому числі й мовлення.

3. Розвиток мовлення посідає центральне місце в психічному розвитку дитини. Найважливіший етап інтенсивного розвитку мовлення – від півтора до трьох років.

4. У процесі оволодіння мовленням як засобом спілкування можна виділити такі етапи: 1) *довербальний* – підготовчий період до виникнення мовлення: дитина ще не розуміє мовлення дорослих, проте саме в цей час створюються сприятливі умови для його засвоєння; 2) *етап виникнення мовлення* – перехід від повної відсутності мовлення до його появи; 3) *етап розвитку мовленнєвого спілкування* – дитина оволодіває мовленням досконало й усебічно застосовує його в спілкуванні з дорослими. Такі ж етапи формування і дитячого діалектного мовлення.

5. Своєрідність мови дитини на етапі виникнення мовлення (так називане автономне мовлення) полягає в наступному: а) звуковий склад слів відмінний від звукового складу слів дорослих (фонетична будова мовлення); б) відмінність у значенні (багатозначність слова); в) у змістовому плані спілкування можливе лише між дитиною і людиною, яка її розуміє і знає шифр дитячого мовлення; г) ця мова аграматична, не має предметного способу поєднання окремих слів і значень у зв'язне мовлення.

6. Ранній вік – це період підвищеної чутливості дитини до мовних впливів дорослих. Оволодіння мовленням у цьому віці є основою всього психічного розвитку дитини.

7. Психологічний аналіз мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку дозволяє зробити висновок про те, що в цей період дитина переживає процес змістового засвоєння мови, оволодіння значенням слова, його фонетичними і граматичними формами.

8. Великий вплив на дитину в процесі оволодіння мовленням мають дорослі. Налагоджування прямих контактів новонародженого з людьми, які його оточують, – необхідна передумова подальшого розвитку дитини (особливо це важливо для дітей, які зростають у діалектному середовищі, де вплив говірки (батьків, поближьких людей, які є носіями певного діалекту) надто виразний).

Література

1. Аркин Е.А. Ребенок в дошкольные годы. – М., 1968. – 445 с.
2. Богдан С. Мовлення українських дітей і всесвіт рідного слова // Дивослово. – 1996. – № 4. – С. 16–21.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 2005. – 352 с.: ил.
4. Вікова психологія / За ред. Г.С. Костюка. – К.: Рад. школа, 1976. – 272 с.
5. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинський та ін. – К.: Каравела, 2006. – 344 с.
6. Герасимчук К. Коли ще звірі говорили... і птахи. А як? // Дивослово. – 1996. – № 4. – С. 46–50.
7. Детская речь: проблемы и наблюдения. Межвуз. сб. науч. тр. – Л., 1989. – 160 с.
8. Карпова С.Н., Трувер Э.И. Психология речевого развития. – Р/нД: Изд-во Ростов. ун-та, 1987. – 96 с.
9. Кулагина И.Ю., Колгоцкий В.Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: ТЦ „Сфера”, при участии „Юрайт-М”, 2001. – 464 с.
10. Негневицкая Е.И., Шахнарович А.М. Язык и дети. – М.: Наука, 1981. – 110 с.
11. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. – Кн. 2: Психология образования. – 3-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 608 с.
12. Погодин А.Л. Язык как творчество (психологические и социальные основы творчества речи): Происхождение языка. – 2-е изд., стереотипное. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 560 с.
13. Эльконин Д.Б. Детская психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2005. – 384 с.

АННОТАЦИЯ

Данная статья связана с вопросом возникновения и становления детской речи вообще и речи детей Слобожанщины в частности. Проблема изучается с точки зрения функционирования этой специфической коммуникативной системы в диалектной среде. Предлагается новый метод рассмотрения главных теорий возникновения детской речи и наиболее известных подходов к классификации основных этапов ее становления. Исследуется взаимодействие внутренних, природных задатков с внешними условиями жизни, в том числе и влияние диалектной среды, в процессе возникновения детской речи. Результаты исследования показывают, что при изучении теорий возникновения и основных этапов становления детской речи необходимо учитывать все возможные факторы, влияющие на этот процесс.

SUMMARY

The present article deals with the question of the origin and becoming children's speech in general and children's speech of Slobozhanshina in particular. The problem is studied from the point of view of the functionality of the elements from this specific communicative system in the dialectical environment. A new method of considering the main theories of the origin of children's speech and the most famous approaches to the classification of the main stages of becoming it is proposed. The interaction between the internal natural inclinations and the external conditions of life, in particular the influence of the dialectical environment, in the origin of children's speech are researched. The conclusion is made that it is necessary to take into consideration all possible factors that influence on the process of the origin and becoming children's speech.